

BOHOVÉ, CHRÁMY A LIDÉ. EGYPTSKÉ CHRÁMY V SYROPALESTINĚ V DOBĚ NOVÉ ŘÍŠE.

Jana Mynářová

Již od nejstarších dob si starověcí Egypťané uvědomovali přítomnost cizích národů mimo nilské údolí a již v těchto dobách Egypťané pronikali na tato území. Byl to však egyptský panovník a jeho prostřednictvím i egyptská země, kteří vytvářeli centrum celého známého světa. Okolní země, jejich obyvatelstvo i bohové, tak byli podřízeni říši v povodí Nilu a jejímu vládci. Prostřednictvím královské propagandy byl mezi Egypťany rozšiřován pohled na cizí národy jako na porobené jednotlivce. Svého vrcholu dosáhla tato politika za vlády velkých dobyvatelů Nové říše, kterými byli Thutmose III., Amenhotep II. z 18. dynastie či později Sethi I. a Ramesse II. v 19. dynastii. To by ale byla pouze jedna stránka pohledu. Už v nejstarších dobách přicházeli obyvatelé okolních oblastí do nilského údolí, kde se usazovali a zakládali rodiny. Tito jednotlivci, které často známe i prostřednictvím jejich jmen, se obvykle začleňovali do egyptské společnosti, která je přijímala bez předsudků, které by vyplývaly z jejich cizího původu. Cizinci se tak v průběhu dějin objevují prakticky ve všech povoláních a také ve všech vrstvách společnosti. Pravdou však je, že nejčastěji se cizinci dostávali do Egypta jako váleční zajatci, kteří se po příchodu do země často stávali otroky a byli určeni pro práci v královských palácích, chrámech, nadacích, lomech či dolech. Ani jejich osud ale nebyl neměnný – egyptské záznamy nám dokládají, že i takový otrok mohl od svého majitele získat svobodu. Jiní byli začleněni do zvláštních vojenských jednotek a ty pak stanuly v bojích po boku egyptského krále.

Zahraněční politika vládců 18. dynastie

Již jsme se zmínili, že veliké množství cizinců se dostalo do Egypta za vlády králů Nové říše. Zakladatel 18. dynastie Ahmose I. dobyl kolem 20. roku své vlády sídlo hyksóských vládců v Avaridě a jeho obyvatelstvo pronásledoval až k Šaruhenu – jejich hlavnímu městu v oblasti jižní Palestiny – které po třech letech obléhání také dobyl. Ahmose I. se tak prostřednictvím tohoto tažení pokusil zabezpečit severovýchodní hranici Egypta proti skupinám obyvatel ze syropalestinské oblasti, kteří používali oblast severovýchodní delty jako přístupovou trasu již od nejstarších historických období. Pro jeho bezprostřední nástupce však na poli zahraniční politiky představovala prioritu oblast Núbie. Tím, že posunul egyptský vliv až ke 3. nilskému kataraktu, dokončil na počátku své vlády Thutmose I. dobytí Núbie a tento vládce mohl následně obrátit svou pozornost na region Syropalestiny. Se svými vojsky postoupil hluboko na syrské území a to až do oblasti Karchemiše, kde nechal na oslavu svého vítězství vztyčit stélu. Na činy svého předka navázal i jeho vnuk – Thutmose III. – který mezi 22. a 42. rokem své vlády podnikl sérii šestnácti vojenských tažení, při kterých zcela změnil správní uspořádání této oblasti. Thutmose III. velice dobře využil potenciálu místního obyvatelstva, které bylo ve srovnání s Nubií mnohem společensky a kulturně stratifikovanější, a do svého administrativního aparátu zapojil i místní vládcy, kteří se tak – alespoň ve světle egyptské královské propagandy – stali reprezentanty egyptského krále. Právě v souvislosti s taženími Thutmose III. a jeho reorganizací místní správní struktury se v Syropalestině začalo postupně ve větší míře usazovat egyptské obyvatelstvo, které s sebou přinášelo nejrůznější prvky egyptské materiální a duchovní kultury. Thutmose III. však přispěl k egyptianizaci Syropalestiny i jiným způsobem. V průběhu svého 6. tažení zajal 36 synů místních vládců, které s sebou následně odvedl do Egypta jako rukojmí. Tito synové místních knížat byli poté vychováni na egyptském královském dvoře. Thutmose III. si tak na jedné straně jejich prostřednictvím vynutil věrnost jejich otců, ale zároveň na straně druhé získal možnost přímo ovlivnit jejich výchovu. Po smrti svých otců se tak tito „princové“ vraceli do svých domovských měst vybaveni egyptským vzděláním a kulturou. Tito „noví“ egyptianizovaní vládcy nejenže zcela plnili vůli egyptského krále, ale zároveň tvořili jakýsi most mezi egyptskou místní kulturou a jejich prostřednictvím pronikala tato kultura nejen mezi místní elitu, ale i mezi další

obyvatelstvo jim „svěřeného“ správního území. V této souvislosti je velice zajímavé zjištění, že se z tohoto období doposud nepodařilo prokázat existenci žádných egyptských vojenských pevností. Nejstarší známé egyptské pevnosti – tzv. „rezidence guvernérů“ –, jejichž prostřednictvím mohli Egyptané kontrolovat obchod i místní obyvatelstvo, pocházejí až z přelomu 14. a 13. století př.n.l., tedy přibližně z doby nástupu ramessovské dynastie.

Thutmosovský systém fungoval prostřednictvím každoročních výprav, jejichž primárním cílem byl výběr dávek od věrných představitelů místních městských států. Odměnou jim bylo zajištění pořádku a klidu v oblasti a egyptské jednotky se mohly případně podílet i na urovnávání drobných nepokojů a pŕetek mezi jednotlivými vládci. K nejvýznamnějším komoditám, které prostřednictvím těchto výprav plynuly do Egypta, bezpochyby patřilo obilí, víno, kvalitní stavební dříví, stříbro, bronz či lapis lazuli.

Chrámy

Zatímco v případě sídlišť a městského plánování je období 18. dynastie v Syropalestině záležitostí poměrně neznámou, tak místní chrámové architektura je v archeologickém materiálu dobře zastoupena v celém regionu. Jedním z hlavních prvků, kterým se chrám z počátku pozdní doby bronzové odlišuje od svých předchůdců ze střední doby bronzové, je jednoznačné oddělení hlavního městského chrámu od paláce.

Poměrně velký otazník pro nás představuje egyptský vliv na sakrální architekturu. Z následujícího přehledu však vyplývá, že jeho význam je v průběhu 14. století př.n.l. velice omezený, což již neplatí za vlády ramessovských panovníků 19. a 20. dynastie. Dále je zřejmé, že v souvislosti s egyptianizovanými kanaánskými chrámy hovoříme o dvou odlišných typech chrámů. Do první skupiny můžeme zařadit chrámy, které byly vybudovány podle egyptského půdorysu nebo které obsahují jednotlivé egyptské architektonické prvky. Zde uctívané božstvo mohlo být lokální nebo i egyptské. Druhou skupinou jsou ty chrámy, kde byl vykonáván kult egyptského božstva.

K nejstarším sakrálním stavbám, které spojujeme s fází IA pozdní doby bronzové, náleží chrámy označované jako „Fortress Temple IB“ v Lakíši (Wright 1965: 122) či „Migdal Temenoi 7-6“ v Šekemu (mod. Tell el-Baláta; vrstvy XVI-XV). Stavby vznikly pravděpodobně již v závěru střední doby bronzové, ale užívány byly po celou pozdní dobu bronzovou. Architektonicky identické struktury, sestávající z jednoduché místnosti umístěné v dlouhé ose stavby – stejně jako vstup do chrámu, byly identifikovány i na dalších dvou místech – v Megiddu (chrám 2048, vrstva VIIIB) a Chasóru (tzv. „Long Temple“, oblast „A“, Yadin 1972: 103). Společným jmenovatelem všech staveb je kromě plánu i jistá monumentálnost zapříčiněná silným zdívkem, kterou ještě zdůrazňují věžovité stavby lemující vstup (tyto věže nejsou doloženy v případě chrámu v Chasóru). Velká místnost, obsahující oltář umístěný u zadní stěny proti vstupu, mohla být v pozdějších fázích rozdělena do několika menších, jak je tomu v případě Chasóru v sektoru „H“ (tzv. „Orthostate Temple“).

Původně z období střední doby bronzové (vrstvy IV a V) pochází také jednoduchý chrám v Tell Kitanu v údolí Jordánu, který byl ve starších fázích pozdní doby bronzové nadále rozšiřován. Jeho datace do počátků 18. dynastie byla stanovena na základě nálezů lokální keramiky ve vrstvě III (srov. Eisenberg 1977).

Naše znalosti chrámové architektury pozdní doby bronzové jsou však lepší pro jinak archeologicky špatně definovanou fázi IB, která odpovídá přibližně polovině 18. dynastie. Kanaánský chrám zde můžeme definovat jako symetrickou stavbu většinou monumentálních rozměrů, jejíž svatyně byla umístěna uvnitř zastřešené haly, do níž se vstupovalo taktéž zastřešeným vchodem a oltář se nalézal přímo proti vstupu.

I ve fázi IB jsou, byť s menšími stavebními úpravami, užívány chrámové stavby typu migdol v Šekemu, Megiddu a Chasóru. Y. Yadinovi (Yadin 1972: 75-95) se podařilo prokázat, že stavební úpravy se v případě tzv. „Orthostate Temple“ zaměřily především na dvůr přiléhající ke vstupu do chrámu. Zde byla vybudována vyvýšená platforma, která mohla pravděpodobně sloužit jako oltář. Celý okrsek byl následně rozšířen o bránu, která byla umístěna v hlavní ose stavby.

V archeologickém kontextu ojedinělou stavbou je malý chrám lokalizovaný na západním úpatí tellu v zásepu nevyužívaného obranného příkopu ze střední doby bronzové v Lakíši (mod. Tell ed-Duweir) – tzv. „Fosse Temple (I)“. Tato stavba byla následně dvakrát přebudována (tzv. „Fosse Temple II“ a „Fosse Temple III“) a ke konečné destrukci došlo v průběhu 13. století př.n.l. (Tufnell 1940; pro celkový přehled srov. Ussishkin 1987). Chrám byl orientován severojižním směrem s přístupem od západu a od východu. Ve fázi I jej tvořila jednoduchá podélná místnost s kultovním prostorem v podobě vyvýšené trojčlenné platformy umístěným proti jižní

stěně chrámu. K západnímu vstupu přiléhala malá místnost, jejíž funkce není zcela zřejmá. Nejasná je též funkce přístěnku vybudovaného u severní zdi se vstupem od severu (místnost A). K nejvýznamnějším nálezům z tohoto kontextu bezpochyby náleží skarab se jménem Thutmose III., pocházející ze stejného kontextu jako fragmenty mykénské keramiky.

Jednoduchá sakrální stavba datovaná na základě nálezů keramiky (Stern 1977; 1984) do fáze I, resp. IB byla identifikována také ve vrstvě XI v Tel Mevorach. Chrám tvořila jedna podlouhlá místnost orientovaná východozápadním směrem (5 x 10 m). V severozápadním rohu byla umístěna stupňovitá platforma a podél dvou stěn byly umístěny nízké lavice. Z důvodu přílišného poškození východní části chrámu nebylo možné stanovit, kde se nacházel hlavní vstup.

Pravděpodobně ve fázi I vznikl i chrám v jihopalestinském Bét-šeánu (vrstva IX, Rowe 1930; 1940), označovaný některými badateli jako tzv. „Chrám Thutmose III.“. Důkazy pro jeho dataci do tohoto období jsou však neprůkazné (McGovern 1985: 13). V prostorách okrsku byla nalezena stéla egyptského hodnostáře věnovaná místnímu božstvu – „Mekalovi, pánovi Bét-šeánu“.

Na základě uvedeného přehledu je zřejmé, že orientace, půdorys i rozměry jednotlivých sakrálních staveb z pozdní doby bronzové I jsou natolik variabilní, že nám neumožňují uzavřít žádné obecné stanovisko či definovat strukturu „chrámu“ tohoto období. Můžeme nicméně předpokládat, že tato různorodost nepochybně souvisela především s odlišnými božstvy a jejich kulty, které zde byly vykonávány. Většina nálezů nám však neumožňuje spojit příslušnou sakrální stavbu s kultem individuálního božstva.

Také ve druhé fázi pozdní doby bronzové (13. století př.n.l.) navazuje chrámová architektura na starší vzory. V případě chrámů zasvěcených rozličným božstvům se ve většině případů jedná o monumentální stavby uspořádané podle dlouhé osy se vstupem vedoucím buď do předsíně, či přímo do hlavní místnosti, která má obvykle čtvercový půdorys. Svatyně je v těchto chrámech umístěna na opačné straně hlavní místnosti přímo proti vstupu a obětiště se obvykle nachází na vyvýšeném místě, které je přístupné schodištěm.

V souvislosti s vrcholícím egyptským vlivem se v pozdní době bronzové II v případě kanaánských chrámů objevuje významný fenomén kombinace lokální tradice s egyptskými architektonickými prvky. V průběhu 13. století př. n. l. (McGovern 1985: 13), či již v polovině 14. století př. n. l. (Gonen 1992: 230) vznikl ve vrstvě VII v Bét-šeánu chrám vystavěný dle výše uvedeného plánu a jeho podobnost s kultovními prostory v egyptské Tell el-Amarně vedl badatele k závěrům, že místní svatyně byla využívána Egyptany náležejícími k místní vojenské posádce. Nejsvatější svatyně je přístupná z hlavní síně s čtvercovým půdorysem (cca 14,8 x 14, 2 m) prostřednictvím schodiště. Právě podél zdi hlavní síně byly umístěny nízké lavice. Pravděpodobně ke konci 13. století př.n.l. byla tato stavba zničena a následně přebudována. V archeologickém kontextu stavby ve vrstvě VI byl lokalizován také větší počet egyptských architektonických prvků (papyroformní hlavice sloupů, kamenný vlys). Architektonické články egyptského původu byly nalezeny také v chrámu zasvěceném bohu Baal-Beritovi v Šekemu (Wright 1965). Jediným archeologicky nesporně prokázaným místem uctívání egyptského božstva zůstává chrám bohyně „Hathory, Paní tyrkysu“ v Timně (Rothenberg 1972), zatímco o dalším chrámu tohoto typu vypovídá text na papyru Harris I. Jmenovitě je uveden chrám v Gaze, který nechal vybudovat Ramesse III. ke slávě boha Amona. Nález fajánsové plakety ze základového depozitu v Tel Afeku bývá též interpretován jako nepřímý doklad existence egyptského chrámu zasvěceného pravděpodobně bohyni Esetě. Nápis na slonovinové destičce z Megidda zmiňuje muže jménem Kerker, který byl „zpěvákem Ptaha, Jižně-od-své-zdi“, stejně jako odkazuje na „velkého vládce Aškalonu“. Obě části nápisu naznačují, že se v oblasti Aškalonu mohl nacházet chrám zasvěcený bohu Ptahovi.

Ke zřejmým přestavbám dochází v průběhu fáze II také v dalších tradičních kultovních centrech, mezi které se řadí chrám 2048 v Megiddu, tzv. „Fortress Temple 2a“ v Šekemu, chrám ve vrstvě X v Tel Mevorachu (pravděpodobně zasvěcený Baalovi a Aštartě), chrám v sektoru H v Chasóru a tzv. „Fosse Temple“ (stupně II a III) v Lakíši.

Zajímavou stavbou je také volně stojící chrámová struktura na severním předměstí jordánského Ammánu (v prostoru starého letiště). Tato stavba má pravidelný čtvercový půdorys a podle Hennessyho (Hennessy 1966) byl zdejší kult spojen s lidskými oběťmi. V prostoru stavby byla nalezena vysoká koncentrace mykénské keramiky.

Závěr

Z předloženého přehledu vyplývá, že navzdory intenzivní přítomnosti Egyptanů a egyptské kultury v Syropal-estinské oblasti, která byla přímým důsledkem politiky egyptských vládců a především Thutmose III. vůči provinciím v oblasti Předního východu, byl egyptský vliv na podobu sakrální architektury a náboženské představy místního obyvatelstva velice omezený.

LITERATURA

Eisenberg, Emmanuel

1977 „The Temples at Tell Kittan“, *Biblical Archaeology* 40, s. 77–81;

Hennessy, J. Basil

1966 „Excavation of a Late Bronze Age Temple at Amman“, *Palestine Exploration Quarterly* 98, s. 155–62;

Gonen, Rivka

1992 „The Late Bronze Age“, in: Ben-Tor, Amnon (ed.), *The Archaeology of Ancient Israel*, New Haven – London: Yale University Press, s. 211–257;

McGovern, Patrick

1985 *Late Bronze Age Palestinian Pendants: Innovation in a Cosmopolitan Age*, Sheffield: JSOT Press [JSOT/ASOR Monograph Series Number 1];

Rothenberg, Beno

1972 *Timna: Valley of the Biblical Copper Mines*, London: Thames and Hudson;

Rowe, Alan

1930 *The Topography and History of Beth-Shan*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press;

1940 *The Four Canaanite Temples of Beth Shan I*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press;

Stern, Ephraim

1977 „A Late Bronze Temple at Tell Mevorakh“, *Biblical Archaeologist* 40, s. 88–91;

1984 *Excavations at Tel Mevorakh (1973–1976), Part Two: The Bronze Age*, Jerusalem: The Hebrew University [Qedem 18];

Tufnell, Olga (ed.)

1940 *Lachish II: The Fosse Temple*, London: The Oxford University Press;

Ussishkin, David

1987 „Lachish: Key to the Israelite Conquest of Canaan“, *Biblical Archaeology Review* 13/1, s. 18–39;

Wimmer, Stefan

1990 „Egyptian Temples in Canaan and Sinai“, in: Israelit-Groll, Sarah (ed.), *Studies in Egyptology Presented to Miriam Lichtheim, II*, Jerusalem: Magnes Press, s. 1065–1106;

1998 „(No) More Egyptian Temples in Canaan and Sinai“, in: Shirun-Grumach, Irene (ed.), *Jerusalem Studies in Egyptology*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag [Ägypten und Altes Testament 40], s. 87–123;

Wright, Ernest G.

1965 *Shechem: The Biography of a Biblical City*, Newark NJ: McGraw Hill;

Yadin, Yigael

1972 *Hazor, the Head of All Those Kingdoms*, London: The Oxford University Press.